

JOHAN WREDE

Runeberg – den försiktige nationsbyggaren

DET HAR I ÅR GÅTT 200 ÅR sedan Finska kriget, det svenska rikets sprängning, uppkomsten av det ryska storfurstendömet Finland, den svenska revolutionen och 1809 års regeringsform. I Finland och Sverige har man gemensamt utlyst 2009 som ett ”märkesår” för reflexion över alla dessa historiska händelser och dessas konsekvenser.

Vitterhetsakademien hade i januari 2009 tillfälle att lyssna till herr Engmans analytiskt föredömliga föredrag om Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809.¹ Jag kommer här att anknyta till några av min landsmans observationer om den politiska dynamiken i det ryska storfurstendömet, för att belysa frågan om det fanns ett politiskt program i Johan Ludvig Runebergs nationsbyggande diktning.

Runebergforskningen är enig om att denna diktning – från ”Bonden Paavo” (1830), *Elgskyttarne* (1832) och ”Molnets broder” (1834) till *Fänrik Ståls sägner* (1848–1860) – djupt påverkat den finska/finländska nationens självförståelse och Finlandsbilden i Norden. Med ”sägnerna” erövrade Runeberg ju också i Sverige den förlorade krigaräran åter. Då han 1851 besökte Sverige – hans enda utlandsresa – skrev en dagstidning att tusentals stockholmare hade vallfärdat till Djurgården för att se ”den man som nu uppstigit på Tegnér’s diktartron”. Beskrivningen var, som

Ernst Brydolf² visat, inte obefogad – om än en ballonguppstigning på Djurgården samma dag kan ha bidragit till publiksuccén. Många kom sannolikt för att hylla den skald som odödliggjort det större fosterland, Sverige, som Runeberg ägt tillsammans med dem, men som nu hörde historien till. Det är dock klart att Runeberg i sin diktning främst hade Finlands öde och framtid i tankarna.

Frågan om Runeberg och nationen

Mindre tydligt är, i vilken utsträckning och hur skalden – utöver sin rent litterära målsättning att väcka starka känslor hos sina läsare – också avsåg att ta ställning till den centrala ideologisk-politiska konflikten som innelåg i nationsbyggandet självt. Skulle Finland bäst gagna sig själv såsom nation genom tålmodig förlitan på sin storfurste, den ryske kejsaren, som vid ständermötet i Borgå 1809 lovat att i Finland respektera Sveriges lag – inräknat även den regeringsform som Sverige själv förkastade 1809 – eller borde nationen söka sin styrka i att utveckla medborgarstaten?

Vid ständermötet i Borgå 1809 hade Alexander hävdats att han höjt Finland till rangen av en nation. Avsåg detta något slag av självbestämmande större än det Finland tidigare haft? Nej, bara en egen sänkförvaltning, kopierad på den förvaltning som rått i det gustavianska Sverige, men med konseljen nu i Åbo och monarken i Sankt Petersburg. Inget steg mot en liberal och demokratisk stat i Lockes, Montesquieus och Rousseaus anda således, snarare en nation styrd som en konservativ, monarkisk stat enligt Hobbess modell, eller – vilket blev alltmer troligt, då intet nytt ständermöte sammankallades – en enväldig monarki av guds nåde, styrd av kejsaren genom en av denne beroende byråkrati.

Det är på detta närmast politiska plan som olikheter i tolkningarna av Runebergs nationsbyggande verksamhet ger sig till känna. Stod nationalskalden anhängarna av *l'ancien régime* nära – dem, som såg ”medborgarandan” realiserad i undersåtens tro och lydnad mot monarken och den överhet han insatt? Eller hyllade han tvärtom det man inte fått:

en liberal, ”medborgerlig” och nationell frihet? Det är dessa frågor jag här ska försöka belysa.

Romantik och politik

Det är visserligen tänkbart att nationalskaldrollen i sig varit det enda målet för Runebergs ambitioner, medan det politiska innehållet betydtt mindre. Så har inte så få anhängare av en enspråkigt finsk nationalstat tolkat den svenskspråkige och därför ”ofinske” nationalskalden.

Däremot menar åtskilliga forskare – jag hör till dem – att metafysiska, religiösa och moraliska aspekter sannolikt spelat en väl så stor roll som de politiska i Runebergs nationsbyggande. Han tycks, som poet, ha drömt sig en *gudomligt* ledd demokrati. Fanns det en makt av guds nåde – vilket Runeberg var övertygad om – så tillhörde den folket och nationen, kanske en av folket älskad och ärad monark, men inte en ämbetsmannabyråkrati.

Runeberg var framför allt poet, inte filosof eller politiker. Något hans vän Johan Vilhelm Snellman – som var både filosof och efter Krimkriget framträdande realpolitiker och senator – ibland framhöll, då han yttrade sig om Runebergs poetiska utsagor om fosterlandet, folket och nationen.

Allra minst var Runeberg en filosofisk systembyggare, men han var genom skönlitteraturen och genom sina klanförvanter, professorerna Fredrik Bergbom (schellingian) och J.J. Tengström (hegelian) starkt influerad av *den definierande idén* i den romantiska idealismens tankevärld; att samhället och historien inte formades enbart av mänskliga planer och naturkrafter, utan hade sin grund i en metafysisk utvecklingsgång. Hos Schelling är det fråga om en mystisk ordning, hos Hegel om historiens rationalitet. Genom sina handlingar blir den agerande själv, kanske sig själv ovetande, ansvarig för uppnåendet av ett ideal. Det gäller både individen och kollektivet, folken lika väl som nationerna. I en nationalistisk referensram framstår nationens väl som det högsta värdet.

Den naturliga ordningen, historien och gudomen

Den franska revolutionen 1789 kan beskrivas som den sekulariserade modernitetens uppror mot den dynastisk-monarkiska maktutövning och det högreståndsförtryck som i flertalet europeiska länder under 1700-talet var dagens ordning. De keltiska höglandsfolken och det schweiziska edsförbundet framstod som relikter av en ”naturlig” världsordning som usurperats. För Montesquieu och Rousseau hade dessa samhällens existens utgjort historiska argument för ett demokratiskt samhällsfördrag, det vill säga ett positivt alternativ till monarkisk eller oligarkisk makt. Hos Runeberg möter man en liknande, men inte lika entydig kritik. Han ställer emellertid det enkla, jämlika och naturnära samhället framom det alienerade, urbana stånds- och privilegiesamhället med dess tvång. Naturen och gudomen hör ihop och kan nås av var och en.

”Högt bland Saarijärvis moar bodde bonden Paavo på ett frostigt hemman, skötande dess jord med trägna armar men av herren väntade han växten.” Paavo gräver dubbelt djupa diken, säljer fåren, sedan korna, för att få råd till sådden. När äntligen, efter år av missväxt, åkern står i guld och ”väntar skördarn” faller Paavo på sitt knä och tackar Herren. De gyllene kornen är guds materiella välsignelse, men en välsignelse som är frukten av Paavos arbete. Välsignelsen i sin tur förpliktar till ytterligare uppföringar: ”Blanda du till hälften bark i brödet, ty förfrusen står vår grannes åker.”

I ”Döbeln vid Jutas”, står segraren, ledaren, officeren på det nattliga slagfältet och tackar sin gud: ”Dock är det du, blott du, som frälst oss alla, / Min Gud, min broder, hur jag dig må kalla, / Du segergifvare jag tackar dig.”

Paavos förpliktelser gäller hans familj och hela nejdens folk, von Döbelns plikt gäller hären och fosterlandet. Att solidariskt uppfylla sin plikt mot kollektivet försonar hos Runeberg social ojämlikhet (”Sandels”, ”Fänrikens marknadsminne”). Likväl är det inte enbart de ädlas handlingar ensamma, utan en högre makts ingripanden som avgör

utgången. Det är inte klokhed eller diplomati, inte lydnad som bestämmer vad som rätt är, eller som ger det rätta segern. Det ligger ett visst intellektuellt tomrum i detta. ”Sven Dufva” följer instinktivt – och mot det givna kommandot ”reträtt” – sin ingivelse. I ”Landshöfdingen” argumenterar Runeberg, precis som verklighetens Wibelius, utgående från lagens auktoritet, men också med en hänvisning till en etisk intuition, som påminner om Kant: ”Om det är brott att kämpa för sitt land, / Hvertill hvart ädelt hjerta svarar nej ...”

Denna inställning hos Runeberg gör också att det finns grund till en viss skepsis mot exklusivt politiska uttolkningar av Runebergs patriotiska och finsknationella ideologiska diktning. Uppenbart är att skalden i sin patriotiska och nationsbyggande diktning följde en för nationalismen paradigmatiserad kungsväg; den att framhäva nationalkänslans och patriotismens framväxt ur folkets gemensamma kamp mot en sträng men fostrande natur och mot yttre fiender.

Liksom Johann Gottfried von Herder hade sett varje folk teckna sitt eget historiska öde, sin egen nationella särart i sitt levnadssätt, sina sånger, sina sagor och sägner, så såg 1800-talets Europa också på sina moderna nationalskaldar. De var förmedlare och bevärdare av nationens egen identitet. Den nyhumanistiske och romantiske nationalskaldens uppgift var att vara nationens bard och vägvisare, dess Homeros, Vergilius eller dess Ossian.

Runebergs studentkamrat och vän, Elias Lönnrot, vävde sin *Kalevala* ur ett enormt finskt folkloristiskt material, efter mönster ur all världens mytiska epos, som han målmedvetet studerat. Konstskalden Runeberg skänkte Finland en folkets och nationens talesman i en romantisk stereotyp: den gamle knekten, här i gestalt av furiren Stål från Finska kriget – belönad med fänriks titel.

Runebergs vistelse som informator under drygt två år i Saarijärvi och Ruovesi 1823–1826 hade övertygat honom om att han lärt känna det finska folket i grunden. Men det var sannolikt impulser från Herder och från Porthans lärjungar i Åbo, bl.a. Johan Gabriel Linsén, som gett ho-

nom förförståelsen av den finska "folksjälen". För säkerhets skull bad han Lönnrot kontrollera att han korrekt beskrivit det finska folklivet i *Elgskyttarne*. Redan då såg han sin verksamhet på just det sätt, på vilket han senare presenterar sig i *Fänrik Ståls sägner*, nämligen som en förmedlare av en folklig, historisk, kollektiv solidaritet. Som konstdiktare är han ett slags parallellföreteelse till folkdiktaren Lönnrot.

Olika tolkningar

Tolkningarna av nationalskaldens politiska intentioner är emellertid divergerande. Runebergs egen Eckermann och första biograf, lektor J.E. Strömborg, präglade den hagiografiska bilden av Runeberg som den brinnande trotsaren av det självtillräckliga och egennyttiga inhemska kejslerliga ämbetsmannaväldet. Mot denna bild har den finske historikern Matti Klinge anfört att Runeberg, tvärt om, velat främja den "lojalism" som just den kejslerliga ämbetsmannakåren företrädde.

Något liknande ville Gabriel Lagus, en ung släkting till nationalskalden, i en föreläsningsserie tryckt 1867, göra gällande.³ Runeberg kunde, hävdade Lagus, som nationell förkunnare ses som en motpol till orostiftaren Adolf Iwar Arwidsson som 1823 förvisats från universitetet.

Helt riktigt är visserligen att Runeberg vid vissa tillfällen under 1830-talet avrådde vänner, bl.a. den unge Topelius, för riskabla politiska protester. Helt riktigt är att Runeberg, assisterad av den unge ryske tjänstemannen Jacob Grot och av den ryska kulturoffensiven i samband med universitetets jubileum 1840, började intressera sig för att personligen göra ett litterärt genombrott i Ryssland. Men därav följer inte att Runeberg vore lojalist. Motsatta indicier finns också. Den framstegsvänlige Grots översättning av *Nadeschda* censurerades till oigenkännlighet. Runeberg skrev aldrig ett enda hyllningspoem till kejsaren eller hans hus.

Runeberg, tror jag, beskrivs bäst som en försiktig nationsbyggare, en som inte kunde trycka allt han ville säga, men som ganska djärvt antydde vad som inte kunde sägas. Det är på denna punkt jag vill hänvisa till herr Engmans föredrag.

Eliten och byråkratin

Engman nämnde att det ryska imperiet 1809 redan under tre sekel med anmärkningsvärd konsekvens tillämpat en och samma strategi för att säkra sina nya erövringar: kooptering och kontroll av de erövrade områdena. Jag citerar: ”I utbyte mot att eliten i dessa områden garanterade lojalitet, lugn och god förvaltning, fick den behålla sina seder, sina lagar och sin ställning och fick tillgång till Rysslands enorma karriärmöjligheter.” Denna metod har heller inte förblivit senare imperiebyggare okänd.

Vid det finländska – rådgivande, icke beslutande – ständermöte som Alexander i slutet av mars 1809 sammankallade i Borgå, avlade de rätt få närvarande 127 ombuden (70 adelsmän, 8 präster, 19 borgare och 30 bönder) sin redan vid krigets början påbjudna trohetsed till sin självutnämnde nye monark. Kejsaren å sin sida försäkrade att han skulle låta folket vidmakthålla sin lutherska tro samt låta svensk lag förbli i kraft. Det innebar också att ständerna i Finland 1809 – i motsats till Sverige – behöll lika litet inflytande, som de haft under 1772 års regeringsform och förenings- och säkerhetsakten av år 1789.

De finländska ständerna fick 1809 sätta sig in i det program för storfurstendömet förvaltning och utveckling som Alexanders högra hand, Mihail Mihailovitj Speransky, och en del finländska medarbetande ämbetsmän hade berett.

Finland fick en regeringskonselj, vars beslut skulle föredras för kejsarens stadfästelse av en särskild vid tronen stationerad ämbetsman för finländska ärenden. Det innebar att Finland fick en skyddad särställning gentemot moderlandets regering. Kejsaren blev ett slags garant för Finlands intressen. Privilegiet att formulera dessa intressen tillföll dock i praktiken den inhemska byråkratin, vilken i sin tur måste beakta kejsarens växande motvilja mot tidens liberala och revolutionära stämningar. Det låg i byråkratinns eget intresse att ge den nationalism som kejsaren själv hade inspirerat i Borgå 1809, en riktning som bättre stämde överens med hans förändrade värderingar.

Ännu år 1809 hade Alexander visat en viss lust att driva liberala experiment i sitt imperium. Men den lusten hade tio år senare förflyktigats. Finland hade sin rang som nation, men i realiteten rörde det sig ändå om en stat i vilken nationens medborgerlighet skulle uttryckas i hörsamhet mot monarkens auktoritet.

Att det vid universitetet ännu närdes förhoppningar om en liberal reformpolitik, framgår bl.a. av den uppsats, ”Om några Hinder för Finlands Litteratur och Cultur”, som J.J. Tengström, ärkebiskop Jakob Tengströms brorson och senare Runebergs svåger, publicerade i årskriften *Aura* 1818–1819.

Liberal reformlust

Docenten och studentledaren Adolf Iwar Arwidsson, som vid kejsarens besök i Finland 1819 fått sammanträffa med högstdensamme, förespeglade sig att hans egna liberala idéer hade monarkens stöd. Det visade sig dock att Arwidsson spelade för högt, då han i sin tidning *Åbo Morgonblad* 1821, hänvisande till kejsarens eget stöd, utmanade den finländska byråkratin. Hans tidning drogs in samma år den börjat utkomma och sommaren 1822 avskedades han – lagvidrigt – från sin docentur och förvisades från universitetsstaden. Allt på åtgärd av den finska förvaltningens styresmän.

Repressionen fortsatte för övrigt under Runebergs första studieår (1822–23) då professorerna Anders Erik Afzelius och Johan Bonsdorff (den senare var Runebergs lärare) skildes från universitetet. Den rättslärde Afzelius hade från Sverige inkallats av den föredragande i Sankt Petersburg, Robert Henrik Rehbinder själv, för att lägga grunden för en ny finsk statsförfattning. Förföljelsen mot svensken som sedan fortsatte hela hans liv ut, har väl sin mest sannolika förklaring i att Afzelius liberalt reformvänliga hållning hotat att kompromettera Rehbinder och andra ämbetsmän som stått i kontakt med rebellen.

Det är lätt att se att förändringar i toppen av maktpyramiden måste skapa osäkerhet inom denna, ett tillstånd där hänsynen till personliga

intressen och säkerhet ständigt ökade allas osäkerhet. Spioneri och ömsesidig bevakning mellan olika förvaltningsnivåer måste uppstå. Alexanders tilltagande konservatism var en sådan förändring. Den inhemska repressionen vid universitetet en annan.

Runebergs första dokumenterbara möte med de politiska stämningarna i landet inträffade då han hösten 1822 börjat studera vid Åbo akademi. Där mötte han konflikterna mellan statsförvaltningen och opinioner i universitetsvärlden. Samtidigt fick dessa opinioner stöd i det folkloristiska, nyhumanistiska och romantiska arvet från Herder, vilket kom att bli av stor betydelse för Runebergs nationsbyggande verk.

Folkliv och nationalism

Två bemärkta utforskare av nationalismen i Europa, Miroslav Hroch och E.J. Hobsbawm, har betonat det akademiska folklivsstudiets betydelse för nationalismens utveckling. De delar in processen i tre faser, A, B och C, där A utmärks av ett rent akademiskt intresse för folkliv, folksaga, folkmyter och folklöre. I B övergår detta till en politisk gruppaktivitet som driver ett kulturellt och politisk program för nationsidén. I C-fasen antar nationalismen formen av en politisk massrörelse.⁴ Det intresse för den finska kulturen som odlades vid akademien i Åbo, och som fortsatte där under den förra delen av 1830-talet, svarar helt mot utvecklingsfaserna A och B i Hrochs och Hobsbawms modell.

Att de liberala medborgerlighetssträvandena som odlades i Åbo också hade rötter i de tidiga nationalromantiska och folkloristiska strömningarna ute i Europa är klart. För Runebergs del är förknippningen av politiskt nationsbyggande och sedelärande folklöre uppenbar i hans formval och produktion. Man kan notera att Runeberg var den som första gången översatte den engelska krigsballaden "Chevy Chase" till svenska (via Herders tyska version) och den förste som översatte Wuk Karadzic' serbiska folksånger (via Peter von Goetze) till svenska. Bägge verken har lämnat spår efter sig i Runebergs finsknationella, folkdiktshärmande diktning.

Det akademiska intresset för det genuina finska folkets sedvänjor, språk och folkdiktning kan alltså ses som den kanske viktigaste förutsättningen för Runebergs dyrkan av en förmodad, i folklivet och folk-kulturen uttryckt nationell och patriotisk självmedvetenhet. Det är denna ”naturliga” finska folkkultur som, i Runebergs vision, skapat bl.a. den inre solidaritet på vilken det finska folkets och hela nationens väl och ve vilar. Den folkliga solidariteten är den kraft som han sedan hyllar i snart sagt alla sina patriotiskt nationsbyggande verk. Förräderiet mot folkkollektivet, hembygden och nationen är det föraktligaste brottet.

Som student engagerade sig Runeberg 1822 i den dramatiska konflikten mellan liberala tänkesätt i universitetsvärlden och den finländska kejslerliga byråkratin. Den senare parten var uppskrämd av de våldsamma revolutionära demonstrationer mot den heliga alliansens konservativa samhällsideal, som pågick vid tyska universitet. Rykten om denna oro nådde Åbo via Uppsala. De finländska studenterna invecklade sig i olika våldsamma uppträden i staden, bl.a. slagsmål med soldater i stadens ryska garnison. Deras avsikt var väl aldrig att starta ett väpnat uppror mot Ryssland. Ett sådant hade genast slagits ner. Däremot ville man protestera mot regimens övervakning och mot universitetets nytillsatte vicekansler och övervakare av disciplinen, generalen, greve Aminoff.

Runebergs nationsbyggande texter

Politiska ställningstaganden under censur förklarar sig gärna i poetiska metaforer. Så också hos Runeberg som nu, sannolikt i någon hemlig men munter studentkrets, författade – men givetvis inte kunde trycka – satiren ”Kajorna”. Detta prosastycke riktade udden just mot den kejslerliga byråkratins repression och särskilt mot avskedandet och förvisningen av Arwidsson.⁵

Denna spänning mellan den finska statsledningen och den nationella opinionen som – visserligen undertryckt – vid universitetet omgav Runeberg, reflekteras på många sätt i en del dikter skrivna under hans tid som student och docent. Genom sina litterära nationsbyggande al-

ster, idyllepigrammen i *Dikter* (1830), ”Grafven i Perrho” (1831), *Elg-skyttarne* (1832), ”Molnets broder” (1834), uppsatsen ”Några ord om folklynnet och nejderna i Saarijärvi socken” med flera, blev Runeberg en idol i studentvärlden, en nationell profet, som förkunnade dels den finska folkkulturen och folksjälen som ett moraliskt ideal, dels kampen mot den yttre fienden som en fundamental rättighet och plikt.

Men ju mer han idoliserades, vilket skedde efter universitetets förflyttning bort från det Sverigenära Åbo till Helsingfors 1828, desto mer sviktade han inför den roll som politisk ledare som erbjöds honom i studentvärlden. Hans flyttning till Borgå 1837 kan ses som en frivillig inrikes exil, från en miljö i vilken han tydligt pressades av motsatta ideologiska krav, studenternas och regimen.

Skaldens kontakt med den akademiska världen bröts emellertid inte därmed. Förbindelserna tycks ha varit särskilt livliga under 1840-talet. Den nationalsång Runeberg spontant författade 1846, ”Vårt land”, skänkte han till sin sväger J.J. Tengströms son Robert Tengström för publicering i *Fosterländskt Album*. I Borgå knöt Runeberg också kontakter med godsägar- och officerskretsar och intresserade sig alltmer för Finska kriget som nationsbyggande stoff. Något av detta utnyttjade han sedan i *Fänrik Ståls sägner*.

Nationalskaldens uppgift var att bygga en nation. Detta kunde ske genom att förse nationen med en gemensam känsla av identitet och samhörighet, känslan att tillsammans tillhöra ett fosterland, att dela ett gemensamt historiskt och kulturellt arv, format av samma naturförhållanden, samma gemensamma självförsvar och samma trosföreställningar. Även om de enskilda personerna fyllde olika funktioner i samhället, hade alla ett gemensamt ursprung och delade samma nationella värderingar, oftast – dock inte i Finland – kodifierade i ett gemensamt språk. Därför betonar Runeberg mer nationalismens historiska än dess språkliga argument.

Finländsk nationalism på svenska

Just det förhållandet att Runeberg skrev på svenska gagnade i detta kulturella skede maximalt den finska nationens sak, eftersom studentkåren, varifrån den kejsrerliga byråkratin rekryterade sina nya krafter, i genomsnitt behärskade finska endast bristfälligt. Flertalet torde ha haft väsentliga svårigheter att läsa Lönnrots *Kalevala*. Men Runeberg översatte en av sångerna i eposet.

Under 1840-talets början, då från rysk sida energiska försök gjordes att öka kulturutbytet mellan Finland och Ryssland, var Runeberg försiktigare. Hans intresse att lansera sig för en rysk litterär publik med versnovellerna *Nadeschda* och *Julqvällen* väckte ovilja bland några av hans vänner. Med *Fänrik Ståls sägner* däremot väckte han en växande publik till tron på en i idealismens mening oförstörbar finsk nationalkaraktär, en folksjäl.

Under Krimkriget 1853–1856 lade Runeberg ned arbetet på den andra delen av detta verk. Det är troligt att han varnats för att fortsätta. I gengäld återkom han efter krigets slut i en ställvis klart svenskvänlig tonart i "sägnernas" andra del 1860 ("Björneborgarens marsch").

Den politiskt opolitiska Runeberg

Inte minst mot denna bakgrund är det värt att notera en politisk hänvändelse till Runeberg under Krimkriget. Israel Hwasser, känd medicinprofessor i Uppsala, hängiven rojalist och anhängare av 1812 års politik, försökte 1854 genom sin elev och kollega i Helsingfors, Immanuel Ilmoni, förmå Runeberg att offentligt dementera ett rykte att han av myndigheterna skulle ha bortförts från sitt hem. Men Runeberg förblev nödbedd. I ett brev 7.10.1854 till Ilmoni, skrev Runeberg uttryckligen: "Jag har i all min tid velat vara så långt borta från politiken som möjligt, och tror att mitt tillgörande i så stora affärer, som de hvilka nu pågå, betyder mindre än intet."⁶

Detta uttalande kan vara fullt ut lika uppriktigt som det nobelpris-

tagaren Orhan Pamuk nyligen gjorde i en intervju för svensk television och som lydde ungefär så här: ”Jag vill inte se mina verk som politiska, men i den här delen av världen blir orden politiska, fast man inte skriver om politik utan om det mänskliga tillståndet.”

Runebergs och Pamuks uttalanden liknar varandra också däri att de, då de gjorts, samtidigt dokumenterats. De har därför fått en utformning, avsedd att göra dokumenten svåra att vändas *politiskt* mot sina upphovsmän. Detta gör dessa formellt opolitiska uttalanden – såsom uttalanden i en akut politisk situation – politiskt talande! Det är mot denna bakgrund jag i min rubrik kallar Runeberg den *försiktige* nationsbyggaren. Han framstår för mig – inte som en opportunist – men däremot nog som försiktig opponent.

”Sägneras” tillkomst

I *Fänrik Ståls sägner* visade han sig från en djärvare sida. Att heroisera motståndet mot Ryssland och det i just det krig som gjorde Finland till ett ryskt storfurstendöme, var i och för sig utmanande. Tillkomstprocessen säger ännu mer. Runeberg hade 1846 till sitt förfogande fått ett material om Otto von Fieandt och dennes farfar, majoren Johan Henrik Fieandt. Under stora nordiska kriget hade den sistnämnde varit kommandant för Kajaneborgs fästning. Med bara 50 man hade han i det längsta försvarat fästningen mot överlägsna ryska trupper, innan fästningen stormades och de som inte stupat togs till fånga och fördes till Ryssland.

Denna episod hade lockat Runeberg att börja på en fars, något som emellertid avbröts då han insåg kontrasten mellan Kajaneborgs försvar och förräderiet på Sveaborg. Nu tillkom dikten ”Sveaborg” och en rad övriga dikter för *Fänrik Ståls sägner*. Också ”Vårt land” skrevs i detta sammanhang.

Eftersom parallellen mellan Cronstedts förräderi och den finska byråkratsinslagningen låg nära till hands, vågade Runeberg inte publicera ”Sveaborg”, vare sig i *Fänrik Ståls sägner* eller i sin övriga produktion.

Däremot lämnade han någon utskrift av dikten till sina vänner, som såg till att den spriddes ytterligare. Dessutom önskade skalden att dikten efter hans död skulle tryckas. Själv påstod han visserligen att han avstått från att trycka dikten av hänsyn till den Cronstedtska familjen. Men det skälet är inte trovärdigt. En text upphör inte att sära därför att diktaren avlider. Än märkligare är att Runeberg, till synes obekymrad om eventuella konsekvenser, under Krimkriget, i december 1853, gav sitt tillstånd att trycka dikten i en engelsk översättning i den brittiska tidskriften *Illustrated News*.

Sättet att förfara med politiskt känsliga texter, nämligen att sedan de väl fullbordats, inte låta tryckas dem, men ändå cirkulera dem och spara dem för att tryckas postumt, visar enligt min mening att den kritik av sveken mot folket och nationen som innesligger i texten, måste ha varit den som skalden omfattat, men av försiktighet inte vågat sprida i tryck.

Slutsatser

Runebergs nationella eller nationalistiska patriotism hade direkt samband med från varandra rätt olika incitament. Hans egen privata upplevelse av konkret deklassering och fattigdom i ett ruinerat barndomshem ska inte underskattas. Han kunde mot denna personliga bakgrund psykologiskt identifiera sig med det fattiga folket. Han hade med egna ögon i Saarijärvi och Ruovesi sett detta samhälle. Upplevelsen av detta gjorde honom också till en folkvän, men väckte hans motstånd mot egennyttan i byråkratins lojalistiska politik. Denna tjänade byråkratins egna snarare än nationens intressen.

Runebergs värld var naturnära, men inte sekulariserad. Han var varken ateist eller agnostiker, utan en övertygad teist. På ett sätt, som han aldrig själv lyckades formulera *rationellt*, men i sin diktning ofta uttryckte med stor *emotionell* framgång, trodde han på ett gudomligt inflytande över naturen och historien, en bestämmelse som inte frågade efter överhetens makt utan som talade i folkets eget moraliska samvete.

Detta är en väsentlig del av svaret på min fråga om Runebergs mål-

sättning med sin nationsbyggande, patriotiska diktning. Han ville övertyga sina läsare om idealens realitet. Detta var utgångspunkten för hans patriotism och nationalism.

Min uppfattning är att nationalskalden Runeberg realistiskt betraktade unionen med Ryssland som ett i samtiden ofrånkomligt och irreparabelt politiskt faktum. Utan att egentligen uttala sig *politiskt*, gav han i sina litterära fiktioner uttryck för sitt moraliska understöd för en kompromisslös nationell solidaritet, grundad framför allt på nationens gemensamma historiska erfarenhet.

Runeberg uppfattade folket som den fundamentala givaren av nationens identitet. I *Fänrik Ståls sägner* angrep han de ledare som 1808–1809, enligt hans mening, brutit mot nationens natur- eller gudagivna krav på solidaritet. Samtidigt prisade han de officerare, som med sitt mod och sin hängivenhet för nationens försvar, vinner de enkla soldaternas tillit och förtroende. Detta är i själva verket ett ledande tema i hans ”sägner”.

Därmed markerade Runeberg, även inför för den *samtida* överheten, dess moraliska plikt mot folket och nationen. Till de finländska män som innehade Storfurstendömet höga ämbeten och som aldrig sedan 1809 kommunicerat med en finländsk ständerrepresentation, kunde Runeberg med poesins medel tala för hela nationen med folkets röst. Att svika folket och nationen innebar, enligt Runebergs mening, att svika en av en gudomlig försyn skapad naturlig och historisk samhörighet i fosterlandskärleken, som även landets elit måste acceptera. Kanske tydligast adresserade Runeberg detta krav till den finska kejsarliga ämbetsmannakåren i dikten ”Landshöfvdningen”, vars kärna är tron på tryggheten i Sveriges lag, och tron på samvetets röst.

Skaldens sätt att tänka var den romantiske idealistens. Han trodde sig känna det ideala målet som naturen och historien förelagt nationen. Ett politiskt element ingår dock i hans övertygelse. Han ville se hela nationen själv kollektivt utveckla sitt land och föra det till blomstring. Alltså så som han skriver i den sista strofen av ”Vårt land”:

Din blomning, slutna än i knopp
Skall mogna ur sitt tvång;
Se ur vår kärlek skall gå opp
Ditt ljus, din glans, din fröjd, ditt hopp,
Och högre klinga skall en gång
Vår fosterländska sång.

Föredrag den 5 maj 2009

NOTER

1. Publicerad i *Årsbok 2009*. KVHAA. Stockholm. 2009, s. 157–176.
2. Brydolf, Ernst, *Sverige och Runeberg 1849–1863*. [Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 415.] Helsingfors. 1966.
3. Lagus, Gabriel, *Den Finsk-Svenska Litteraturens Utveckling. Från utgången af det Gustavianska tidevarfet till Runebergs första uppträdande*. Fem föreläsningar. Åbo. 1867.
4. Hobsbawm, E.J., *Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press. Second edition 1995, s. 12f.
5. Wrede, Johan, *Kajorna i det bevakade tornet*. Studenten J.L. Runebergs satir över vicekansler J.F. Aminoff och ärkebiskop J. Tengström versus A.I. Arwidsson. [Filologiskt arkiv 44.] KVHAA. Stockholm. 2004.
6. *Samlande skrifter av Johan Ludvig Runeberg. IX, Brev*. [Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamfundet XVI.] Stockholm. 1970, s. 226.